

# 1 Contents

## आधुनिक मराठी नाट्यमयील आत्मचरित्रांचे समीक्षण.

\*\*\*\*\*  
\* अ नु क ष ण ि क ा . \*  
\*\*\*\*\*

| क्रमांक | प्रकरणाचें नांव.                             | पृष्ठ.   |
|---------|----------------------------------------------|----------|
| १       | प्रस्तावना. ... ..                           | १ ते २   |
| २       | Synopsis of the Thesis -- Statement No.1 ... | २ ते ६   |
| ३       | Synopsis of the Thesis -- Statement No.2 ... | ७        |
| ४       | प्रबंधाचा सारांश. ... ..                     | ८ ते १०  |
| ५       | प्रकरण पहिलें .. प्रस्ताविक ...              | १० ते ११ |

(१) प्रस्तुत प्रबंधाचा विषय.

(२) आधुनिक मराठी नाट्यमयील उषःकाल.

(३) चरित्र आणि आत्मचरित्र हाही आधुनिक नाट्यमयील प्रकार.

(४) आत्मचरित्राचा हेतु कोणता ?

॥ १ ॥ हितकारक विचार लोकांना कळविणे हा धर्म.

॥ २ ॥ आपला वृत्ति आपल्याच मनाला सादर करावा.

॥ ३ ॥ सैसारिकास बोध व आनंद मिळेल.

॥ ४ ॥ स्वतःच्या कर्मगुणीकरिता लिहिण्या.

- ॥ ५ ॥ घोटकित्याप्रमाणे उपयोग होईल.
- ॥ ६ ॥ अनुमर्वातून जग सह्याने होत आहे.
- ॥ ७ ॥ समाजसेवा करणाऱ्यांना स्फूर्ति मिळेल.
- ॥ ८ ॥ सत्याज्वाळ जायला मदत होते.

( ५ ) आत्मसमाधान आणि जगाचे कल्याण.

( ६ ) उत्कृष्ट आत्मचरित्राची कसोटी कोणती ?

- ॥ १ ॥ सत्यदर्शन.
- ॥ २ ॥ आत्मदर्शन.
- ॥ ३ ॥ सरळ, सोपी आणि सुंदर भाषा.
- ॥ ४ ॥ आत्मप्रीती नसावी.
- ॥ ५ ॥ आपपरमान नसावा, तटस्थपणा असावा.
- ॥ ६ ॥ अतिस्मोक्ति नसावी.
- ॥ ७ ॥ सलीनता असावी.

( ७ ) आत्मचरित्राची साधने आणि सुरुवात.

- ॥ १ ॥ रोजनिशीची आवश्यकता.
- ॥ २ ॥ पत्रे, कात्रे इत्यादि साधने.
- ॥ ३ ॥ विव्दत्तेची आवश्यकता आहे की नाही ?
- ॥ ४ ॥ आत्मचरित्राची सुरुवात
- ॥ ५ ॥ आठवणी आणि आत्मवृत्त.

॥ ६ ॥ याला आत्मचरित्र म्हणावे की नाही ?

॥ ७ ॥ काय सांगावे आणि काय सांगू नये.

॥ ८ ॥ आत्मचरित्र केव्हा लिहावे ?

६ प्रकरण दुसरे.

प्राचीन वाङ्मयातील आत्मचरित्रपर उल्लेख. ... .. ११ ते १२१

( १ ) श्रीकृष्णाचा आत्मचरित्रपर उल्लेख.

( २ ) लीळा चरित्राचे लेखक .. श्री चण्धर स्वामीच.

॥ १० ॥ गोपाळ चौडी गोपाळ ल्यबिने.

॥ २० ॥ एका गोबानाचा ज्वर घेणे.

॥ ३॥ तिवाडी मायेला घागर उचलण्यास मदत करणे.

॥ ४॥ मग लोकांसि बीस्मयो जाला.

॥ ५॥ दोन सैन्यांमधील वाद, स्थित्यान्द.

( ३ ) सैत हानेस्वरांचा आत्मपर उल्लेख.

॥ १॥ तुम्ही बोलविल्या मी बोलें.

॥ २॥ रोबे प्रेम दुणवटे । पढियेस्त्याचेनि

॥ ३॥ केले असे श्रीमते । श्रीगुणराये

॥ ४॥ आता निम्नात्मके देवे.

( ४ ) सैत नामदेव महाराज.

॥ १॥ माझे हृदयी नारायण.

॥ २॥ हेचि मज घडो जन्मनन्मातरी

॥ १ ॥ नामा म्हणे स्वामी लेख माऊली.

( १ ) संत एकनाथ महाराज.

॥ १ ॥ गुन माता गुन पिता.

॥ २ ॥ दातात्रये माझे मन.

॥ ३ ॥ निंदक आमुचा गुन.

( २ ) संत तुकाराम महाराज.

॥ १ ॥ तुकाराम महाराज आपल्या बाळपणाविषयी म्हणतात.

॥ २ ॥ दुष्काळ पडला आणि दिनाळे निघाले तेव्हा.

॥ ३ ॥ भक्ता नारायण नुपेसी सर्वथा.

॥ ४ ॥ विठोबा भेटला निराकार.

॥ ५ ॥ नामदेवे केले स्वप्नामाजी नाणे.

॥ ६ ॥ रामकृष्ण हरी मुईद मुरारी.

॥ ७ ॥ विठ्ठलाने शिवाजीचे रूप घेतले.

( ३ ) संत बहिणाबाई.

॥ १ ॥ आनंदले मन चिद्रूप कोदले.

॥ २ ॥ आनंदजी सृष्टी अंतरंगे.

( ४ ) श्री समर्थ रामदासस्वामी.

॥ १ ॥ करुणाछटके.

॥ २ ॥ समर्थींचे छत्रपति शिवाजी महाराजांना पत्र.

## (९) निष्कर्ष.

- ॥ १ ॥ चिकित्सक दृष्टीचा अमान.
- ॥ २ ॥ गानराज माऊली तुकाराम.
- ॥ ३ ॥ सेतानी दिलेजी स्फूर्ति.

## ७ प्रकरण तिसरे.

आधुनिक आत्मचरित्रांचा परिचय. ... ११२ ते १५५

- (१) मी फक्त वाटाळ्या.
- (२) प्रो. ना.सी.फडके यांचा प्रश्न.
- (३) पारतंत्र्याचा पास हेही एक कारण.
- (४) डॉ.घोंडो केसव कर्वे यांचे आत्मवृत्त.
- (५) प्रो. अ.ना.देशपांडे यांचे उत्तर.
- (६) अर्वाचीन काळातील पहिले आत्मचरित्र.
- (७) नाना फडणवीस यांचे आत्मचरित्र.
- (८) अरण्योदय.
- ॥ १ ॥ बाबा पदमनजी यांचा जन्म.
- ॥ २ ॥ प्राथमिक शाळेतील अभ्यास.
- ॥ ३ ॥ " माझे पहिले बर्षीस "
- ॥ ४ ॥ बेळगावच्या मिसनस्कूलत प्रवेश.
- ॥ ५ ॥ मिसनरी साहेबांच्या प्रार्थनेचे अनुकरण.
- ॥ ६ ॥ मुंबईतील एल्फिन्स्टन स्कूलत अभ्यास.

॥ ७ ॥ फ्री चर्च विद्यालयांतील धर्मशिक्षण.

॥ ८ ॥ बाबा पदमनजी ख्रिस्ती झाले.

( ९ ) दादोबा पांडुरंग.

॥ १ ॥ दादोबांचे बालपण.

॥ २ ॥ दादोबांची सांपत्तिक स्थिती.

॥ ३ ॥ दादोबांची निरीक्षण शक्ति.

॥ ४ ॥ जावरा येथील नास्त्य.

॥ ५ ॥ गुजराथे तले नागरलोक.

( १० ) आमच्या आयुष्यातील आठवणी.

॥ १ ॥ न्यायमूर्ती रानडे यांचे बालपण.

॥ २ ॥ गाईने सांगितलेल्या गोष्टी.

॥ ३ ॥ जीमेची मधीतरी वृष्टि व्हाव्याची आहे काय

॥ ४ ॥ चांगल्या गोष्टी करण्यास फार कष्ट पडतात.

॥ ५ ॥ आपण जर ईश्वराचे भक्त आहोत ...

( ११ ) निवेदन.

॥ १ ॥ तुकाराम महाराजांच्या चरित्राचा परिणाम.

॥ २ ॥ अवानासारखी मयकर गोष्ट जगात दुसरी नाही.

॥ ३ ॥ मक्तीवाकून कोणतीच देवता प्रसन्न होत नाही.

॥ ४ ॥ रिकामपणासारखे दुसरे पाप नाही.

॥ ५ ॥ कायदा सर्वांपेक्षा उच्च आहे.

## ( १२ ) आत्मवृत्त.

- ॥ १ ॥ बाबा हरकृष्ण गृहस्थ होते.
- ॥ २ ॥ माझा सार्वजनिक कामांतला पहिला घडा.
- ॥ ३ ॥ मित्रेपणाला अज्ञ ओषध नाही.
- ॥ ४ ॥ मन कठोर व्रतविषयाचा गुण.
- ॥ ५ ॥ हे गूढ मनुष्याला कधी उक्तेल काय ?
- ॥ ६ ॥ परोपकार करणे तो असा असावा.

## ( १३ ) माझे पुराण.

- ॥ १ ॥ दुसऱ्याचे लेणें लाजिवानें.
- ॥ २ ॥ डोळ्यांत केर गेला.
- ॥ ३ ॥ वहिनीचे काम दिसतें हे.
- ॥ ४ ॥ गेलें ओठाबाहेर ते गेलें कोटाबाहेर.
- ॥ ५ ॥ सर्टिफिकेट मिळविण्यासाठी घडपड.
- ॥ ६ ॥ छानी लग्न तरी कसाला केले ?
- ॥ ७ ॥ कवे मढलीकडून इतरांनी घ्यावे.
- ॥ ८ ॥ अनुमदाचे सांगणे लक्षात ठेवा.

## ( १४ ) माझी कहाणी.

- ॥ १ ॥ आम्ही सर्वच रामाची लेखी.
- ॥ २ ॥ सव्वीसावे बघी शिकायला सुलवात.
- ॥ ३ ॥ संभाषणाने स्फूर्ति मिळाली.

- ॥ ३ ॥ अण्णाच्या साध्या राहणीचा परिणाम.
- ॥ ५ ॥ अमेरिकेतील स्त्रियांचा एक मोठा गुण.
- ॥ ६ ॥ आईने सर्वांना शिस्त लावावी.

(१५) स्मृतिचित्रे.

- ॥ १ ॥ विटाळ झालेल्या वस्तु सगळ्या घुनाक्याच्या.
- ॥ २ ॥ तरी ते होते अगदी जागच्या जागी.
- ॥ ३ ॥ " थांब माझी स्नानसेव्या होईपर्यंत मरू नको."
- ॥ ४ ॥ मामेजींच्या अंगीत देवी येत असे.
- ॥ ५ ॥ सासूबाईंनी राम म्हटला.
- ॥ ६ ॥ "आणि मेलाल तर तुमच्या वाकून ज्या ओस पडेल का?"
- ॥ ७ ॥ दिवाणीच्या डेव्याकून परत फिरले.
- ॥ ८ ॥ नांव लक्ष्मीबाई अवतार लेजेच्या पार्वतीचा.
- ॥ ९ ॥ " बायकोचें लग्न लावून द्या "
- ॥ १० ॥ जातीभेदाच्या साखळ्या खडाखड तुटून पडल्या.

(१६) माझे जेडा जेक.

- ॥ १ ॥ रा. बाबू यांचे बोलिणे नसब.
- ॥ २ ॥ खेळातही जातीयता.
- ॥ ३ ॥ क्रिकेटला आवड्यक गुण.
- ॥ ४ ॥ खेळाडूची मन, स्थिती.

(१७) एका शिष्याचे आत्मवृत्त.

- ॥ १ ॥ आपल्या कुटुंबाचे पांग फेड.
- ॥ २ ॥ दाह्या व बाहेरच्यालीपणाचा परिणाम.

॥ १ ॥ मी दाहला नन्मात शिबलो नाही.

॥ ४ ॥ कॅप्टन बॉटसन यांचा उपदेश.

॥ ५ ॥ मी रजा येतली नाही.

॥ ६ ॥ ठरलेल्या वेळी ठरलेले काम.

॥ ७ ॥ काम संपादन केलें पाहिजे.

( १८ ) मतगोष्टी.

॥ १ ॥ माझा कमकुवतपणा.

॥ २ ॥ आजची नवी पिढी तेव्हा ओढते पण ...

॥ ३ ॥ " अरे हा तर मराठा "

॥ ४ ॥ मला तरी तेव्हा तसें कोठें वाटलें ?

॥ ५ ॥ पण नसीबान तरा.

॥ ६ ॥ जाहीर रीतीने सिद्ध झालेले बरे.

( १९ ) माझी संसारयात्रा.

॥ १ ॥ दुष्ट लागण्याची आठवण.

॥ २ ॥ फुदतशीर उद्योगाची पात्रता.

( २० ) माझ्या आठवणी व अनुभव.

॥ १ ॥ एक सुधारणा करतांना दुसऱ्या सुधारणेला अडथळा.

॥ २ ॥ मराठा समाज पाठीच्या कप्यासारखा.

॥ ३ ॥ जातीभेद असाच चालू राहील तर ...

( २१ ) मी व मला दिसलेले जग.

॥ १ ॥ बाकवाने बाकन वाढत जाते.

॥ २ ॥ तुमची रया गेलीच म्हणून समजा.

॥ ३ ॥ प्रकाशाचें घाडस केलें.

॥ ४ ॥ तारू बदरीं लागलें.

॥ ५ ॥ माझी दिनक्या.

( २२ ) जीवन प्रवाह.

॥ १ ॥ शेतक्याची योग्यता.

॥ २ ॥ वर्तमानपत्राचें स्वरूप धेदेनाईक.

॥ ३ ॥ महात्मा फुले हे माझे देवत.

( २३ ) व्हुरूपी.

॥ १ ॥ माझी मार्गदर्शक गुरुदेवता.

॥ २ ॥ ' एकच ज्योता ' लिहिणारा एकच राम गणेश गडकरी.

॥ ३ ॥ ज्योता गडकरींनी आपला म्हटला.

॥ ४ ॥ व्हुरूप्याने झोळी पसरलीच आहे.

( २४ ) मला काय वाटतें ?

१. अरुणोदय, २. दादोजा पंडुरंग, ३. आमच्या आयुष्यातील आठवणी, ४. निवेदन, ५. आत्मवृत्त, ६. माझे पुराण, ७. माझी कहाणी, ८. स्मृतिचित्रे, ९. माझे झोडाजीवन, १०. एका शिष्याचा आत्मवृत्त, ११. गतगोष्टी अर्थात माझी जीवसायात्रा, १२. माझी संसारयात्रा, १३. माझ्या आठवणी व अनुभव, १४. मी व मला दिसलेलें जग, १५. जीवन प्रवाह, १६. व्हुरूपी.

८ प्रकरण चवथें. ... आत्मचरित्रातून घडणारे समाजदर्शन... २५६ ते ३०४.

( १ ) वाङ्मय म्हणजे समानजीवनाचें प्रतिबिंब.

( २ ) समाजात समता केव्हा स्थापन होईल ?

( ३ ) ही मोठी दुःखाची गोष्ट आहे.

(४) सर्वांगीया सुखांत माझे सुख.

(१) राजकीय .... १. बोलता बोलता रात्र निवून जाई, २. इंग्लिश लोकांचे चातुर्त्य, ३. उच्चल मक्क्याबद्दल आत्मविश्वास, ४. आपल्या अक्कतीची कारणे, ५. राष्ट्रीय शील वाढले पाहिजे.

(२) सामाजिक .... १. मी जातीभेद का मोडला ? २. मिकाजीच्या पदरी उघट्या पत्राबद्दी, ३. दक्षिणा दुष्पट घाती लागे, ४. त्यांनी आपल्या दारे खिडक्या बंद केल्या, ५. केवळ नाइलाजाने ठरान मैज झाला, ६. स्पर्गापेक्षा कुलीनतेवर नास्त विश्वास, ७. बापाचा मुलीला उपदेश, ८. बोलून चालून म्हारीण, ९. मा निर्दय समानावर बाटणे लोक सूड उगनितात, १०. म्हाराष्ट्राचे ऐक्य साधान्याचे तर ११. बहुजन समाजात समतेचे बीज रुजले तर ....

(३) धार्मिक ... १. श्रावणमासी कोटी खिळिली, २. माझे पाठांतर, माझी देवपूजा, माझी उपोष्ये, ३. मृतव्याघा आणि पंचासरी, ४. अंगाल नारी भेष्याची रीत, ५. सिद्धी प्राप्त होण्याकरिता साधने, ६. ताईत मोडून टक्के केले, ७. अनेक प्रकारचे मांजूर उपाय, ८. मारुतीस किंति लाबणे, ९. घनगरी देवास विचाराव्यास जाणे, १०. असे आम्हास अगदी वाटत नाही.

(४) शैक्षणिक ... १. शिक्षणपद्धति आणि शिक्षेचे प्रकार, २. मुलांच्या इन्साफाचे कोर्ट, ३. मुलांची पारोपकारी मेडळी, ४. देवा दिले कः, ५. स्त्री शिक्षणाचा देशकल्याणासाठी संकेत, ६. हे काम फार हलके वाटत असे, ७. अद्यापि ही ग्रंथी सुटत नाही, ८. तर त्या आख्यात रहाव्याच्या नाहीत, ९. मुलांच्या शिक्षणाची त्या वेळची कल्पना.

( १ ) प्रकरण पांचवे

आत्मचरित्रकारांचे देव आणि देव या विषयी विचार. - १०५ ते ११८

१. तुम्ही ईश्वराचे मम धरीत ना, २. ईश्वरावर मरक्सा ठेवा.
३. त्यात आपले कल्याण आहे. ४. मी देवपूजा केली नाही, ५. ईश्वरी इच्छेचा आदर केला पाहिजे. ६. मी देवपूजा करीत नसो. ७. तुम्हा म्हणजे मानवी कर्तव्याचा, ८. विश्वास अढळ राहिला आहे, ९. अंतर देणार नाही अशी आशा आहे. १०. ज्योतिषावर मरक्सा नाही, ११. माझा देवावर मरक्सा, १२. हाही परमेश्वराचा अनुग्रह आहे, १३. त्याचे रूप मी मानतो, १४. मूर्तिपूजा सोडून मूर्तदया धरली पाहिजे.

( १० ) प्रकरण सहावे.

आत्मचरित्रकारांच्या अनुभवांचे सार. ... - ११९ ते १२८

१. आपण अधिक सोपे बनले पाहिजे, २. जसा प्रसंग येईल तसे दिवस काढणे चांगले. ३. मनाचे बळीस हेच खरे बळीस, ४. विव्दत्तेपेक्षा ..
- सुखमावाला अधिक किंमत. ५. माझा माझ्यावर जास्त विश्वास आहे, ६. खाते साऊन टाकते, ७. ख्या प्रेमाच्या आठ कोणतेच मेद येत नाहीत. ८. जेथल्या तेथे आणि जेव्हाच्या तेव्हा, ९. माणसाचा उदय झालाच पाहिजे, १०. आपणच आपला निवाडा करावा, ११. दुस्माचा आनंद तोच आपला आनंद, १२. देसभक्तीचे बीज घेरण्याला ऐतिहासिक स्थळांचे दर्शन, १३. हृदयाच्या हाकेला ओ दिल्याचे समाधान, १४. उद्योग ..
- नशिबाचा कारागीर, १५. त्याचा आवाज खणखणलाच पाहिजे.

१६. मक्ती या पक्षा लाथाडिले पाहिजे. १७. खाली गेलेल्या जीवांना वरती आणा, १८. संकल्पाचे सामर्थ्य, १९. कर्तव्य हे श्रेष्ठ आणि पवित्र.

२०. मी माझ्या भूमिकेचा कधीच गळा कापला नाही.

११ प्रकरण सातवे ... अन्य भाषेतील आत्मचरित्रे. ... ३३९ ते ३५१

(१) सत्याचे प्रयोग .. १. गोपाळ कृष्ण गोखले गंगेप्रमाणे.

२. ब्रह्मर्ष पालन करायचे असेल तर, ३. कलकत्ता येथील कॉग्रेस, ४. एक

पुण्य स्मरण, ५. परमेश्वराचा प्रसाद पाहिजे, ६. आत्मसुखदीप्तिवाय

आत्मोन्नती नाही. (२) इंग्रजी भाषेतील आत्मचरित्रे. (३) हिंदी

भाषेतील आत्मचरित्रे, (४) गुजराती भाषेतील आत्मचरित्रे, (५) कानडी

भाषेतील आत्मचरित्रे, (६) मल्याळी भाषेतील आत्मचरित्रे, (७) उर्दू

भाषेतील आत्मचरित्रे.

१२ प्रकरण आठवे... उपसंहार ... ३५२ ते ३८६.

१. विहंगमावलीकन, २. अज्ञानाचे दुष्परिणाम, ३. कार्यकर्त्यांची परिपरा.

४. समतेची आवश्यकता, ५. सार्वजनिक नितिमत्ता, ६. प्रयत्नांची पराकाष्ठा.

७. " आपल्याला काय करायचे आहे ? " ८. निष्ठा पाहिजे. ९. राष्ट्रीय

चारित्र्य पाहिजे, १०. माणुसकीचा महिमा. ११. शानदीप लावू परोक्षरी.

१३ परिशिष्ट पहिले ... मराठीतील आत्मचरित्रे. ... ३८७ ते ३९२.

१४ परिशिष्ट दुसरे ... गंधकार सूची. ... ३९४ ते ३९७.

१५ परिशिष्ट तिसरे ... गंध सूची. ... ३९८ ते ४०१.